

REPERE BIBLIOGRAFICE

Constantin Stoenescu, *Noi încercări de istoria filosofiei românești*, București, Editura Eikon, Colecția Universitas, 2025, 268 p.

Cu solide competențe în filosofia științei și epistemologie, Constantin Stoenescu aduce prin publicarea volumului *Noi încercări de istoria filosofiei românești* perspective inedite în valorificarea unor idei din filosofia autohtonă. Mă refer doar la câteva, lăsând lectorul interesat să descopere și altele la fel de incitante.

Volumul se deschide cu o analiză conceptuală a expresiei „Bizanț după Bizanț” și conturarea unui orizont explicativ în care ea funcționează. Se deconstruiește metafora lui Nicolae Iorga și se precizează modul în care acesta „a ajuns în mod independent la opinia acceptabilă epistemologică că tradiția istorică poate explica faptele și evenimentele cotidiene”. Autorul ne sugerează că suprapusă sau în concurență cu expresia „mentalitate balcanică”, expresia „Bizanț după Bizanț” aduce elemente definitorii pentru înțelegerea schimbărilor și continuităților din societățile complexe, întărind concluzia metodologică conform căreia în istorie cea mai bună explicație este una care descrie geneza și cauzele fenomenelor. După dezbaterea de acum câteva decenii despre istoricism și despre posibilitatea identificării unor constante în desfășurarea proceselor istorice, care s-au încheiat cu o concluzie „precaută”, capacitatea expresiei „Bizanț după Bizanț” de a descrie procesualitatea din istorie în situația paradoxală că ceva se schimbă, deși, în același timp, rămâne neschimbat, ne oferă, din perspectiva expusă de Constantin Stoenescu, argumentele pentru care „tradiția a devenit un *explanans* favorit care permite un echilibru între pozitivism și prezenteism în descrierea faptelor istorice”.

O aplicare a formulei „Bizanț după Bizanț” o întâlnim în reconstrucția istorică din al doilea articol al volumului – „Umanismul românesc între realitate și construcție istorică” –, în care este analizată activitatea mitropolitului Antim Ivireanul, care a ilustrat „perfect” efortul de sinteză culturală între Vest și Est inițiat de principele Constantin Brâncoveanu. Un accent deosebit e pus pe „folosirea critică a minții” în discursul religios și evidențierea schemelor argumentative din predicile lui Antim. Sunt de asemenea deosebite, în spiritul formulei amintite, două laturi ale activității sale pornind de la distincția între două tipuri de valori, cele tradiționale ale credinței ortodoxe și noile valori ale umanismului european.

Vedem apoi, în desfășurarea volumului, cum „folosirea critică a minții” s-a transformat, prin propunerea lui Titu Maiorescu, într-un proiect al „culturii critice”. Este avut în vedere locul *Logicii* în acest proiect, pornind de la premisa că o cultură critică este cu atât mai robustă cu cât tehnicile logice ale gândirii critice sunt mai bine stăpânite. Este apreciată sistematizarea clară și bine organizată a cuprinsului din manual, unificarea terminologică a noțiunilor logicii ceea ce va asigura „existența unui vocabular de bază pentru învățarea logicii în limba română” și este subliniată identificarea de către Maiorescu a dimensiunii aplicative și pragmatice a logicii, cu deschidere spre teoria argumentării și gândirea critică. Scrierile de logică ale lui Maiorescu sunt privite ca hotărâtoare pentru destinul culturii noastre, contribuind decisiv la efortul de sincronizare cu alte culturi și asigurând un cadru minimal al constituirii unei tradiții atât în învățământ, cât și în cercetarea academică, iar

interesul continuu și sistematic al lui Maiorescu pentru perfecționarea manualului e interpretat ca „un exemplu de dezvoltare personală pornind de la un proiect academic”. Prin preocuparea pentru „o formare minimală a minții”, proiectul lui Maiorescu e văzut de autor, cât se poate de actual, considerând că „logica a rămas acea disciplină cu rol formativ care poate da consistență și limpezime criterială gândirii și discursului cotidian”.

Tradiția „critică” inaugurată de Maiorescu a fost transmisă elevilor săi: C. Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu și Ion Petrovici, pe care îi regăsim, la rândul lor, tratați în volum.

C. Rădulescu-Motru e prezentat prin efortul său de sincronizare cu proiectul filosofic pozitivist, autorul propunându-și să urmeze „o cale istoriografică relativ inedită”, încercând să scoată la iveală o deschidere a filosofului spre izvoarele filosofice ale pozitivismului în forma în care acesta s-a dezvoltat în secolul al nouăsprezecelea de către Auguste Comte și John Stuart Mill. Pentru aceasta argumentează în favoarea tezei că în lucrările lui Rădulescu-Motru sunt destul de numeroase pasaje în care este preocupat de conturarea unei concepții despre știință și trasarea unei distincții între știință și metafizică. Susține că demersul lui Rădulescu-Motru vizează întemeierea cercetării psihologice pe baze empirice și teoretice potrivit proiectului pozitivist și modelului teoriei științifice dezvoltate de John Stuart Mill și crede că influența lui Mill asupra lui Rădulescu-Motru a fost, în etapa pregătirii lucrării *Puterea sufletească*, una foarte puternică, asemănătoare celei pe care teoria logică a lui Mill a avut-o asupra versiunilor târzii ale *Logicii* lui Maiorescu. Dincolo de această influență, autorul surprinde și amprenta unei prelucrări personale și creative în lucrarea lui Rădulescu-Motru, sesizând o deschidere spre o metafizică probabilistă și un pluralism epistemologic, într-o perioadă în care dezideratul unității metodei științifice era aproape unanim resimțit.

Într-un al doilea articol dedicat lui C. Rădulescu-Motru, Constantin Stoescu descoperă, în *Curs de psihologie*, un lexicon al psihologiei științifice, în înțelesul pe care l-a dat mai târziu Thomas S. Kuhn lexiconului ca precondiție a experienței posibile, asemeni categoriilor lui Kant. Subliniază faptul că: „C. Rădulescu-Motru recunoaște explicit importanța unui vocabular științific și a rețelei lexicale pentru a legitima un domeniu de cercetare și adoptă punctul de vedere potrivit căruia vocabularul, înțeles ca o condiție prealabilă, este un intermediar care asigură accesul epistemic la faptele cercetate, conferă semnificație cognitivă discursului științific și ghidează cercetarea”. Se remarcă faptul că, situându-se în continuarea lui Wundt și Titchener, în *Cursul de psihologie* al lui Rădulescu-Motru se regăsesc controversile din jurul asociaționismului și începuturile psihologiei gestaltiste, iar structura lui reprezintă cadrul teoretic în care se va dezvolta psihologia științifică.

„Una dintre cele mai reușite analize critice din filosofia românească” e adusă în atenție de Constantin Stoescu dezbătând „Critica empirismului lui John Stuart Mill în opera lui P. P. Negulescu”. Parcurge în amănunt pașii prin care Negulescu elaborează „un argument puternic, bazat pe distincții conceptuale care pun în raport de excluziune idealismul și empirismul, în favoarea ipotezei că empirismul este corelat în mod necesar cu teza existenței unei lumi obiective”. În articol este indicată alături de „perspectiva critică” asupra „idealismului empirist” și soluția întrevăzută de Negulescu pentru găsirea unei căi rigurose empiriste în opera lui Herbert Spencer care admite existența unei realități obiective independent de senzațiile noastre. Se ajunge astfel la expunerea polemicii dintre Mill și Spencer și trecerea lui Negulescu „în spațiul dilematic al unei metacritici”. Prin aceasta, ne apare firesc răspunsul final al lui Negulescu care ne duce înapoi la teoria kantiană a lucrului în sine și la reluarea tezei imposibilității cunoașterii acestora, justificând cuplarea criticii empirismului cu critica apriorismului.

Prin „contribuțiile” lui Rădulescu-Motru și P. P. Negulescu, simțeam cum *filosofia* se îndrepta spre *știința pozitivă* care dezvăluia „substraturi universale” prin cercetările ei asupra fenomenelor din univers. În continuare, în volum își fac loc două articole dedicate filosofiei lui Lucian Blaga, prin care filosofia și știința au un rol integrator în constituirea unei metodologii în „orizontul” cunoașterii.

În articolul „«Spiritul matematic» ca stil de gândire”, Constantin Stoenescu ne conduce treptat de la teoretizarea fenomenului „unității stilistice” din lucrările de teoria culturii ale lui Blaga – *Orizont și stil și Geneza metaforei și sensul culturii* – spre lărgirea câmpului de aplicație al concepției sale despre factorii stilistici asupra creațiilor din domeniul gândirii științifice, în *Știință și creație*, unde printr-o analiză istorică, prin care corelează fiecare cultură cu anumite categorii stilistice, Blaga ajunge la stabilirea unor modele distincte de gândire științifică. Este urmărită apoi o altă componentă inovatoare a concepției despre cunoașterea științifică propusă de Blaga în *Experimentul și spiritul matematic*: conceptul de „suprametodă” care constă în încorporarea oricărei metode în cuplu metodologic cu matematica, specific științei moderne, dominată de „spiritul matematic”. Interpretarea propusă în articol este aceea „a priorității epistemologice a matricei stilistice”, asumându-se explicit privirea spiritului matematic în contextul stilistic al culturii, ceea ce duce la decuparea unor contribuții teoretice ale lui Blaga care sunt explorate pentru a evidenția sincronismul și actualitatea operei sale. Demersul lui Blaga este asociat cu schimbul de idei dintre Karl Mannheim și Erwin Panofsky cu privire la extinderea sferei noțiunii de stil prin aplicarea ei de la teoria artei la știință, ceea ce a dus la definirea „stilului de gândire” (*Denkstil*) de către Ludwik Fleck și apoi la definirea paradigmei ca „matrice disciplinară” de către Thomas Kuhn. De asemenea, conceptul de „matrice stilistică” a lui Blaga e comparat cu acela de „episteme” propus de Michel Foucault în *L’archeologie du savoir*.

De ideea de epistemă a lui Foucault este apropiat și conceptul de eon dogmatic a lui Blaga, în articolul „Cum să înțelegem *Eonul dogmatic*? O încercare de interpretare riguroasă”. E reconstituit aici argumentul lui Blaga prin care pune dogma în relație cu ideea de cuplu metodologic, pentru a-i da o dimensiune constitutivă teoriei științifice. Pentru a valoriza intuițiile și pentru a sesiza originalitatea propunerilor lui Blaga în debaterile contemporane, cercetarea se bazează pe studii de epistemologie istorică, precum cele ale lui Alistair C. Crombie, Ian Hacking și Pierre Duhem. E citată și lucrarea recentă, a lui Abraham Anderson – *Kant, Hume, and the Interruption of Dogmatic Slumber (2020)* – care propune o interpretare ce permite perspectiva din care „Hume și Kant devin criticii metafizicii tradiționale și folosirii dogmatice a rațiunii, anticipând oarecum o discuție cu privire la acel înțeles al dogmaticului ce poate fi salvat metodologic, așa cum își va propune să facă Blaga”.

În următorul articol al volumului, o lectură a studiului „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”, publicat de Ion Petrovici spre sfârșitul vieții, îi prilejuiește autorului să discute „spiritul filosofic” ca virtute epistemică și distincția dintre acesta și „doctrinile filosofice”, iar apoi, deosebiri, dar și asemănările dintre „spiritul filosofic” și „spiritul științific”. E interesantă părerea că filosoful român anticipează strategii admise în cercetarea științifică actuală, așa cum ar fi, de exemplu, teoria „parametrilor ascunși” (cu trimitere la teorema lui Bell și la teoria lui Bohm despre așa-numitele „variabile ascunse”) care reiese din crezul, consemnat de Petrovici, că „mintea noastră ne împinge neîncetat către o cunoștință filosofică care se află deasupra celei științifice, și aceasta nu numai în larg, dar și în adânc, spre ultimul fundament”.

Ca un bun cunoscător și utilizator al temelor empiriste și un critic al lor aflat în sincronicitate cu dezbaterile vremii este prezentat Nicolae Bagdasar în articolul „N. Bagdasar – Critica empirismului consecvent al lui John Stuart Mill”. Discuția e focalizată pe capitolul „Empiricism” din *Teoria cunoașterii*, unde apare în scenă, inevitabil, John Stuart Mill, considerat de Bagdasar ca cel mai consecvent empirist, dar al cărui răspuns privitor la fundamentul inducției i se pare deficitar. Înțelegând, din perspectivă istorică, empirismul consecvent al lui Mill ca o reacție la programul filosofic propus de Kant în *Critica rațiunii pure*, Bagdasar se întreabă dacă nu cumva o reconsiderare a teoriei lui Kant în context empirist ar putea duce spre o soluție la problema întemeierii inducției și se arată încrezător în rezultatele obținute de Herbert Spencer în tentativa de reconciliere a apriorismului și empirismului. Constantin Stoenescu ne amintește că ideea a fost teoretizată mai târziu, în termeni comparativi cu cei din discuția deschisă de Bagdasar, de Konrad Lorentz care a argumentat în sensul unui *a priori biologic* (interpretând evoluționist filosofia lui Kant), că ceea ce este a posteriori pentru specie este a priori pentru individ.

În articolul „Despre stiluri și cogniție. Tematizări actuale” este readus în actualitate Edgar Papu din perspectivă cognitivă. Constantin Stoenescu reconstruiește cu minuție „realizarea unei capturi cognitive a fenomenului estetic”, în studiile de tinerețe ale lui Papu, „Originile romantismului” și „Valoarea estetică a istoriei” constatând că a propus același tip de problematizare și mai târziu în lucrarea *Barocul ca tip de existență*, unde „când va discuta asupra condițiilor de conceptibilitate ale stilului va deosebi, așa cum între timp o făcuse și René Wellek, între o înțelegere a barocului în termenii stilului și alta după categoriile ideologice sau atitudini emoționale, de unde reiese că noțiunea de stil este în mod necesar una cognitivă”. Interpretarea lui Papu care privește un fenomen stilistic (barocul) în primul rând nu ca pe un curent de artă și nici ca unul de idei, ci ca pe un fenomen de viață, precizându-i ponderea explicativă, îl apropie de alte preocupări teoretice din epocă. E reamintită ideea similarității dintre stilul artistic și imaginea asupra lumii în modul în care acestea se constituie și funcționează iconografic reieșită din discuția dintre Mannheim și Panofsky, invocată mai sus și pusă în relație și cu demersul lui Blaga. Constantin Stoenescu ne îndrumă și spre un text – „Stil și epocă” din volumul *Arta și umanul* – în care Edgar Papu oferă o analiză de detaliu asupra noțiunii de stil pornind de la straturile cognitive implicate și deosebește, în ordinea cuprinderii și a determinațiilor luate în considerare, între următoarele niveluri: stilul personal, care este expresia nemijlocită a individualității creatoare, substilul regional care este efectul determinațiilor spațiale care corespund unei culturi, suprastilul de epocă asociat cu determinațiile temporale care generează mentalități dominante, unificând varietatea stilistică și polaritățile stilistice și, în fine, schema stilistică, generală și abstractă, asociată cu un ideal formal, prin care putem defini, goticul, barocul, clasicismul, romantismul etc. Felul în care Papu descrie influența reciprocă dintre ultimele două niveluri îi evocă autorului ideea actuală de echilibru reflectiv, propusă (fără a o numi ca atare) de Nelson Goodman, un autor menționat chiar la începutul articolului de față. Papu și-a folosit setul de categorii definite și la nivel metateoretic aplicându-le esteticilor lui Tudor Vianu și Liviu Rusu. Constantin Stoenescu consemnează această schiță comparativă „în loc de concluzie”, regăsind „presupoziții care au devenit constitutive cadrelor conceptuale în care teoriile estetice actuale sunt articulate”.

Volumul se încheie cu o cercetare – „Sub autorități. Ideologie, filosofie și literatură în timpul «obsedantului deceniu» în România” – asupra schimbărilor din filosofia românească în prima parte a regimului comunist, perioadă în care destinul creator al lui Constantin

Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu, Ion Petrovici, Lucian Blaga, ca să îi cităm doar pe o parte dintre protagoniștii prezenți în rândurile de mai sus, a fost întrerupt în mod tragic. A fost o perioadă în care „cele mai puternice cerințe de pe agenda noului regim a fost modelarea rapidă a minților oamenilor în acord cu prescripțiile impuse de «paradigma omului nou»”, care „trebuia să fie pregătit să accepte spontan și să susțină cu entuziasm deciziile și acțiunile întreprinse de puterea politică împotriva rămășițelor vechiului regim”. Această expunere finală scrisă de Constantin Stoescu „din conștiința datoriei și cu speranța că vom avea puterea de a nu uita” ne face să prețuim și mai mult „gândirea critică” exemplificată, analizată și amplificată cu profunzime și pasiune în paginile pe care tocmai le-am parcurs.

Titus Lates

